

УДК 323.1(=161.1:474)«1991/2001»

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-1>

СТАНОВИЩЕ РОСІЯН У КРАЇНАХ БАЛТІЇ ПРОТЯГОМ ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Войтенко Юрій Миколайович,
*кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
Polistnicht@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3782-5471*

У цій статті здійснюється аналіз становища і статусу російського населення країн Балтії після відновлення останніми незалежності. Метою статті є аналіз становища найбільшої національної меншини у країнах Балтії (росіян), а також особливостей вирішення питання їхнього статусу урядами вказаних республік. Під час дослідження були використані методи історичної компаративістики, динаміки та статистики. Результати. У статті зазначається, що три Балтійські республіки після свого виходу з Радянського Союзу успадкували складний для їхніх корінних націй етнічний склад населення. Ця складність полягала у тому, що у Латвії та Естонії понад третину населення республік становили росіяни, які прибули у ці країни в період п'ятдесятилітньої їх окупації з боку СРСР. З-поміж трьох Балтійських республік лише у Литві відсоток росіян був не таким суттєвим, як у інших двох. Саме тому уряд цієї держави дав можливість росіянам, які проживали на території цієї країни, отримати громадянство без особливих проблем. Для Латвії та Естонії вирішення цього питання мало значення національної ваги. Тому ці дві Балтійські країни поставилися обережно до питання надання громадянства з відновленням своєї незалежності та запровадили для цього низку обмежень. Такі обмеження були як для іноземців, а також для всіх тих, хто прибув до цих країн під час радянської окупації, передусім це були росіяни. Питання статусу росіян ставало предметом міждержавних дискусій між Балтійськими державами та РФ, які намагалися вирішити шляхом компромісів. Підтримка російським керівництвом росіян Балтії сприяла тому, що вони змогли й надалі проживати у цих країнах хоч і з обмеженими правами у статусі так званих «негромадян». Цей статус зберігався за тими, хто не отримав громадянство Латвії та Естонії шляхом натуралізації. Це унеможливило пряму участь негромадян, передусім росіян, у політичному житті вказаних республік. Висновки. Відносно жорстка політика суверенних республік щодо надання громадянства, абсолютна більшість яких була саме росіянами, не завадила вступу трьох Балтійських країн до НАТО та ЄС, яке відбулося навесні 2004 року.

Ключові слова: громадянство, меншина, республіка, нація, закон.

THE POSITION OF RUSSIANS IN THE BALTIC STATES DURING THE FIRST DECADE OF RESTORED INDEPENDENCE

Voitenko Yurii Mykolaiovych,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Doctoral student at the Department of History
and Culture of Ukraine and special historical disciplines
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Polistnicht@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3782-5471*

This article analyzes the position and status of the Russian population of the Baltic states after the latter regained their independence. The purpose of the article is to analyze the position of the largest national minority in the Baltic States (russians), as well as the peculiarities of the resolution of the issue of their status by the governments of the specified republics. During the research, the methods of historical comparativistics, dynamics and statistics were used. Results of the article. The article notes that the three Baltic republics, after leaving the Soviet Union, inherited a complex, for their indigenous nations, ethnic composition of the population. This difficulty consisted in the fact that in Latvia and Estonia more than a third of the population of the republics were russians who arrived in these countries during their fifty-year occupation by the USSR. Among the three Baltic republics, only in Lithuania the percentage of russians was not as significant as in the other two. That is why the government of this country provided an opportunity for russians who lived on the territory of this country to obtain citizenship without any particular problems. For Latvia and Estonia, the solution to this issue was of little national importance. Therefore, these two Baltic countries took a cautious approach to the issue of granting citizenship, with the restoration of their independence, and introduced a number of restrictions

for this. Such restrictions were for foreigners as well as for all those who arrived in these countries during the Soviet occupation, primarily russians. The issue of the status of russians became the subject of interstate discussions between the Baltic states and the russian federation, which tried to resolve it through compromises. The support of the russian leadership of the Baltic russians contributed to the fact that they were able to continue living in these countries, albeit with limited rights, in the status of so-called “non-citizens”. This status was preserved for those who did not obtain the citizenship of Latvia and Estonia through naturalization. This made it impossible for non-citizens, primarily russians, to participate directly in the political life of these republics. Conclusions. Such a relatively strict policy of granting citizenship of the sovereign republics, the absolute majority of which were russians, did not prevent the three Baltic countries from joining NATO and the EU in the spring of 2004.

Key words: citizenship, minority, republic, nation, law.

1. Вступ

Після проголошення незалежності країнами Балтії (Литви, Естонії і Латвії) вони успадкували як позитивні складники радянської імперії, так і негативні. Якщо відносно позитивними складниками була здебільшого матеріально-технічна база, то негативними – весь комплекс ментально-психологічних факторів, починаючи від безумовного підпорядкування владі, нехтування прав людини, а також етнокультурних, носіями яких передусім були росіяни, яких часто визначали як «російськомовні». Тому військова окупація з боку радянської влади сусідніх держав, зокрема і країн Балтії, супроводжувалася не лише міліарним складником, а й психологічним та етнокультурним. Відповідно, перед урядами держав Балтії постала проблема вирішення питання щодо негативної частини «спадку» з метою подальшого державотворення в умовах власного національного суверенітету та відновленої незалежності.

Метою статті є аналіз становища найбільшої національної меншини у країнах Балтії – росіян – протягом першого десятиліття відновленої незалежності, а також особливостей вирішення питання їхнього статусу урядами вказаних республік. Під час дослідження використовувалися методи: статистики у визначенні питомої ваги національних меншин у загальному складі населення країн Балтії; порівняльний аналіз, зокрема, у частині формування політики урядами зазначених республік щодо найбільшої національної меншини – росіян.

2. Контексти відновлення незалежності країнами Балтії

Якщо вдатися до особливостей відновлення незалежності і перших кроків державотворення у країнах Балтії, то варто почати саме з Литви, яка першою з радянських республік проголосила про відновлення своєї незалежності. 11 березня 1990 року Верховна Рада Литовської РСР під час свого першого засідання нового скликання, яке зібралося після парламентських виборів, перемогу на яких здобули представники правоцентристського руху Саюдіс, ухвалила Акт про відновлення Литовської держави. Згодом союзний центр застосував економічні санкції щодо Литви у зв'язку з її курсом на відновлення незалежності і через

скасування на її території чинності Конституції СРСР. Ця блокада тривала з 18 квітня по 29 червня 1990 року, коли між литовською владою і союзним центром був знайдений компроміс, який полягав у призупиненні «на три місяці» (хоча кінцеві строки були досить умовними) ухваленого Акта щодо відновлення незалежності і знято економічну блокаду, що давало простір для подальшого дипломатичного діалогу. Проте у подальшому такого компромісу не відбулося, оскільки Москва наполягала на своєму, тобто «відновленні конституційного радянського ладу», а Вільнюс продовжував ігнорувати цю вимогу аж до нового 1991 року. Саме на початку січня 1991 року литовське керівництво дало зрозуміти союзному центру, що не збирається надалі тримати «на паузі» Акт про відновлення своєї незалежності. За таких обставин радянське керівництво ввело війська до Вільнюса, які з 11 по 13 січня здійснювали захоплення будівель радіо, телебачення, парламенту тощо. Це все викликало обурення литовського народу, зокрема мешканців столиці, які вийшли захищати свою незалежність. Агресивні дії радянських військових призвели до 13 смертей та сотень поранених з боку цивільних захисників незалежності. Після цих подій 9 лютого 1991 року було проведено загальнонародний плебісцит щодо незалежності Литви. За його результатами 90,2% учасників висловили свою підтримку незалежності Литви (Nohlen, 2010: 1201). Вже під час провалу серпневого «путчу» у Москві (21 серпня 1991 р.) Литва фактично стала незалежною державою і взяла курс на розбудову власного демократичного ладу та західного геополітичного вектора.

Дещо схожою, проте менш драматичною була ситуація у інших двох Балтійських країнах, які за прикладом Литви взяли курс на відновлення своїх держав. Так, Естонія ще 30 березня 1990 р. ухвалила Акт «Про державний статус», згідно з яким було проголошено початок відновлення Естонської Республіки і встановлювався для цього перехідний період, який завершився вже 20 серпня 1991 року (поразкою путчу у Москві). Тоді ж Верховна Рада Естонської Республіки ухвалила Постанову «Про державну незалежність Естонії», якою підтверджувала свою державну незалежність та проголосувала створення Конституційної

асамблеї для формування нової Конституції, яка мала бути затверджена на референдумі, а також на її підставі проведені парламентські вибори у 1992 році.

Третьою серед Балтійських країн була Латвія, яка після березневих подій у Вільнюсі і Таллінні ухвалює 4 травня 1990 року свою Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки, якою також (як і Естонія) проголошує перехідний період до своєї незалежності та визнає чинною Конституцію, ухвалену парламентом 15 лютого 1922 року. Вже у зв'язку із серпневими подіями у Москві 1991 року 21 серпня Верховна Рада Латвійської Республіки ухвалює Конституційний закон «Про державний статус Латвійської Республіки», згідно з яким втратило чинність положення від 4 травня 1990 року щодо перехідного періоду, а сама Латвія з цього часу визнає себе «незалежною демократичною республікою». Як і Литва, Естонія і Латвія у серпні 1991 року остаточно відновили свої держави, які існували у міжвоєнний період (протягом 1920–1940 рр.), та продовжили розбудову власних інститутів влади і почали прокладати свій курс на захід, у бік демократії та ринкової економіки.

3. Росіяни у національному складі населення країн Балтії

Спадок у вигляді росіян та їхньої мови і культури, котрі прибули до всіх трьох країн Балтії після окупації з боку СРСР у червні 1940 року (а це переважно з РРФСР), давав про себе знати. Влада Балтійських країн уже за відновленої незалежності не могла ніяк не реагувати на сотні тисяч росіян (зокрема, «російськомовних»), які продовжували перебувати у цих державах. Ці росіяни в один день 21 серпня 1991 року перетворилися із загальнодержавної (всесоюзної) більшості на національну меншість незалежних республік (Балтійських та інших, окрім РФ). У разі поширення на них громадянства Балтійських республік це могло б негативно відобразитись на політичному майбутньому останніх, оскільки росіяни отримали б право голосу і могли бути вибраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. На такі ризики тогочасні правоцентристські уряди вказаних країн, особливо у перші роки відновленої незалежності, піти не могли. Сам же Президент РРФСР Б. Єльцин 24 серпня 1991 року визнав країни Балтії незалежними, а щодо поширення громадянських прав для російського населення цих республік задовольнився лише усною формою такої гарантії з боку керівництва Балтійських держав (Симонян, 2003: 120).

Питання включення росіян у суспільно-політичний простір країн Балтії залежало насамперед від їх кількісного показника щодо всього населення відповідної Балтійської держави, а також

від частки корінної (титульної) національності у відповідний період. Так, згідно з всесоюзним переписом населення 1989 р., у Литві проживало 79,6% литовців і 9,4% росіян; у Естонії – 61,5% естонців і 30,3% (475 тис.) росіян; у Латвії – 52% латишів і 34% (906 тис.) росіян (Всесоюзний, 1989). Відповідно, з огляду на таке співвідношення корінних мешканців країн Балтії, а також найчисельнішої національної меншини – росіян (стосовно всього населення), яке фактично до проголошення цих країн не змінилося, то новообрана влада цих республік з такою ситуацією не могла не рахуватися, а також не враховувати це під час здійснення своєї подальшої суверенної політики в умовах власного державного будівництва.

Розуміючи той факт, що росіяни прибули до країн Балтії після окупації цих держав з боку СРСР (у червні 1940 року), а тому вони і їхні нащадки є наслідком саме радянської анексії Литви, Латвії та Естонії. Відповідно, політика цих держав за відновленої незалежності мала враховувати як історичне, так і політичне значення такого етнічного (російського) «спадку», зокрема крізь призму потенційної загрози своїй національній безпеці у майбутньому. Такий російський фактор міг стати своєрідним «троянським конем», який могло б використовувати московське керівництво під час державотворчих процесів у зазначених країнах. Особливо це стосувалося Латвії та Естонії, питома вага росіян від усього населення цих країн становила 30 та 34% відповідно. Тому до надання російській національній меншині громадянства з відповідними правами (особливо політичними) зазначені країни підійшли з точки зору власної національної безпеки та інтересу.

Попри суверенне право країн Балтії щодо самостійного вирішення своїх внутрішніх проблем, зокрема подальшої долі великої російської національної меншини у цих державах, котра не хотіла повертатися на свою історичну батьківщину після 1991 року, Москва намагалася всляким чином тиснути на уряди, особливо Латвії та Естонії, з метою сприяння надання громадянства цим мешканцям. Вирішення цього питання росія намагалася частково ув'язати з компромісами щодо виведення радянських (російських) військ з країн Балтії, у чому якнайшвидше були зацікавлені уряди цих держав, а найбільше з узгодженням лінії розмежування спільної кордонної смуги, оскільки це сприяло курсу останніх до НАТО. Якщо перше питання було вирішено досить швидко (протягом 1993–1994 рр.), особливо за активного наполягання з боку країн Заходу, то питання визначення спільної лінії кордону, з огляду на непрості історичні особливості його становлення, виявилось більш затяжним у часі і вийшло за межі першого десятиліття незалежності.

4. Особливості політики надання громадянства країнами Балтії

Найбільш швидко питання статусу російського населення було вирішене у Литві. Уряд цієї країни автоматично надав громадянство цій національній меншині, оскільки вона становила лише 9,4% з усього населення Литви. Тобто країна впровадила для всіх мешканців після фактичного відновлення своєї незалежності т.зв. «нульовий варіант», згідно з яким громадянами Литви були ті некорінні мешканці, які отримали громадянство до 4 листопада 1991 р. (тобто протягом понад двох місяців після фактичної незалежності – серпня 1991 р.) у відповідності до ухваленого 3 листопада 1989 р. Закону про громадянство, а також ті особи, котрі набули такого громадянства у відповідності до вже ухваленого нового закону від 5 грудня 1991 р. Тобто у Литві не було необхідності проводити досить жорстку етнонаціональну політику та створювати дипломатичне напруження з росією через відносно незначну кількість російських мешканців у цій країні після проголошення та фактичного відновлення своєї незалежності.

Найбільш складною залишалася ситуація щодо російських мешканців у Латвії та Естонії. Як було зазначено вище, таких було 34 та 30% відповідно до загальної кількості мешканців цих двох країн. Причому корінних національностей у цих двох Балтійських країнах було ледь за половину (52% у Латвії і 61% у Естонії). Відповідно, заходи, яких мали вжити уряди щодо існування своїх титульних націй, мали бути значно жорсткішими за литовські. Тому ці дві країни одразу ж відкинули для себе «нульовий варіант» надання громадянства, який запровадили у Литві, та взяли на озброєння політику «відновлення громадянства», яке існувало у Естонії та Латвії у міжвоєнний період, тобто протягом 1920–1940 рр.

В Естонії через відновлення чинності закону про громадянство (був ухвалений ще 1938 року), яке відбулося у лютому 1992 року, стосувалося лише 120 тис. росіян (Росія, 1998: 9). Інші росіяни, котрі не були мешканцями Естонії у міжвоєнний період, могли подавати заяви на отримання громадянства країни шляхом т.зв. «натуралізації» (спеціальна процедура набуття громадянства) лише через два роки перебування в країні, починаючи з березня 1990 року. Мешканці, які не отримали громадянства цих країн, а це здебільшого росіяни, отримали статус «негромадян» відповідних республік. Такий статус негромадян призвів до того, що вони не могли брати участь у виборах та референдумах ні в Естонії 1992 року, ні у Латвії 1993 року. При цьому такі негромадяни у Латвії взагалі не мали права вибиратися та бути вибраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, а у Естонії вони були позбавлені пасивного виборчого права (бути вибраними) (Росія, 1998: 13).

Згодом у Естонії в ухваленому у червні 1993 року законі про іноземців усі негромадяни, які проживали на її території і були прописаними в цій країні ще за радянських часів, вважалися іноземцями та протягом двох років мали отримати право як на проживання, так і дозвіл на роботу, який мали оновлювати кожні п'ять років. Тобто хоча росіяни і проживали на території Естонії протягом декількох десятиліть (починаючи з червня 1940 року), вони у юридичному відношенні для цієї держави ставали іноземцями і набути громадянство цієї країни могли саме відштовхуючись від такого свого нового статусу. Так, під час розгляду заявки Естонії до Ради Європи 1993 року в докладі було відзначено, що більша частина російського населення «прибула після Другої світової війни, коли республіка перебувала під радянською окупацією, що суперечить міжнародному законодавству, яке стосується переміщення населення під час окупації» (Росія, 1998: 21). Відповідно, російські мешканці Естонії «не можуть розцінюватися як історична меншина. Їх статус потрібно прирівнювати до робітників-мігрантів в інших країнах Європи, проте не варто забувати, що вони прибули до Естонії під час її окупації, без будь-якої можливості з боку естонців контролювати їх потік» (Росія, 1998: 21).

Отже, естонська практика щодо негромадян була хоч і відносно жорсткою, що дозволяло росіянам заявляти про їхню «дискримінацію», проте досить виправданою з точки зору як історичних, так і політичних обставин, які склалися у зазначений період, а також аспекту національної безпеки.

Латвійська практика була схожою з естонською, оскільки етнічний склад росіян на період відновлення незалежності цієї країни був ще більшим, ніж у Естонії, і становив аж 34%, а корінного населення (латишів) меншим, лише 52%. Причому у великих містах корінні мешканці (латиші) становили меншість (Історія, 2005: 434). Тому відновлювали у громадянстві тих мешканців країни і їхніх нащадків, які проживали на її території до періоду окупації з боку СРСР у червні 1940 р. і до 15 жовтня 1991 р. (ухвалення Постанови про відновлення громадянських прав), а також тих, які були зареєстровані до 1 липня 1992 року (Історія, 2005: 417), а згодом кінцева дата переносилась далі у часі.

Закон про громадянство, який регулював процедуру отримання громадянства Латвії з боку негромадян та іноземців, був ухвалений вибраним Сеймом 22 липня 1994 року (Закон, 1994). Після ухвалення парламентом Латвії кінцевої редакції цього закону близько 700 тис. місцевих мешканців стали «негромадянами» держави (Росія, 1998: 14). Проте закон давав можливість негромадянам та іноземцям (більшість з яких була росіянами) отримати громадянство Латвії шляхом т.зв.

«натуралізації» за умови, якщо вони: понад п'ять років проживають на її території, мають законні джерела доходів, володіють латиською мовою, знають Конституцію держави і складуть клятву на вірність Республіці (Історія, 2005: 418). Але половина російських латишів не скористалася такою можливістю отримати громадянство Латвії шляхом натуралізації (Історія, 2005: 418). Окрім того, школи з російською мовою навчання у Латвії зберегли своє існування, хоча їх кількість дещо зменшилась у зв'язку із залишенням російськими військовими, а також їхніми родинами території країни після виведення російської/радянської армії у серпні 1994 року.

Через чотири роки (22 червня 1998 р.) парламентом Латвії було ухвалено новий Закон про громадянство, згідно з яким діти негромадян (більшість з яких були росіянами), які народилися в країні після 21 серпня 1991 року, набували громадянство цієї держави (Закон, 1998). І хоча у період з 1996 по 2004 роки громадянство Латвії шляхом натуралізації отримали 70 879 осіб, проте кількість негромадян країни була ще досить великою – 481 352 особи (Історія, 2005: 419). При цьому до самої росії протягом 1992–1995 років з країн Балтії переселилося (повернулося) близько 200 тис. росіян (Росія, 1998: 24). При цьому більшість нелатишів (переважно росіян) не хочуть і не збираються їхати на свою етнічну батьківщину (Історія, 2005: 433).

Звісно, що російський уряд не міг не реагувати на ситуацію з «дискримінацією» росіян як у Латвії, так і в Естонії. Вони спробували задіяти міжнародні інституції щодо відповідних «утисків» російських мешканців у цих двох Балтійських країнах. Так, росія у грудні 1992 року запросила місію ОБСЄ для розгляду проблеми з дотриманням прав людини в Естонії, а з 1994 – у Латвії (Історія, 2005: 417). Окрім цієї організації, було залучено Раду Європи, розповсюджуючи у ній «Меморандум про порушення прав людини у Балтії», згідно з якою останні здійснюють дискримінацію щодо росіян за політичною та соціальною ознакою. Також росією це питання порушувалося на рівні ООН, зокрема на засіданні з прав людини у Женеві (Росія, 1998: 15). Окрім того, російська «п'ята колона» у цих двох Балтійських країнах вимагала «нульового варіанту», тобто автоматичного надання громадянства всім негромадянам країни та навіть визнання російської мови як

другої державної. Напередодні вступу Латвії до ЄС (навесні 2004 року) росіяни сприяли акціям протесту проти нового латвійського Закону про освіту, який передбачав перехід на латиську мову у школах національних меншин (передусім для росіян) (Історія, 2005: 419). У цей період паралельно з національними ЗМІ у Латвії існують і активно діють російськомовні та конкретно російські (телебачення, радіо, преса) (Історія, 2005: 434). Проте ці всі спроби російської влади порушувати питання як на високих майданчиках Європи та світу щодо «дискримінації росіян» у Латвії та Естонії, а також всередині цих держав виявилися марними.

5. Висновки

Отже, всі три Балтійські держави, які протягом 1940–1991 років були окуповані радянською владою (спадкоємницею якої стала РФ з її колишніми мешканцями у них), стали незалежними і демократичними та здійснювали свою внутрішню і зовнішню політику залежно від власних національних інтересів і цінностей. Успадкувавши ситуацію з росіянами, яких було понад третина від усього населення (зокрема, у Естонії і Латвії), уряди цих республік вирішили не надавати їм автоматично громадянство і у такий спосіб юридично не легітимізувати їх як співгромадян, а поставити низку обмежень щодо набуття такого статусу. Це знайшло своє відображення у законах про громадянство цих країн, згідно з якими встановлювалася низка обмежень («натуралізація»), таких як: ценз осілості; перевірка на знання державної мови та конституції країни; наявність легальних джерел доходу для проживання; зареєстроване місце проживання; присяга на вірність державі тощо. Для більшості росіян у цих двох країнах пройти відповідні бар'єри виявилось занадто складно, тому вони залишилися мешканцями Балтійських республік у статусі «негромадян» з певними правами і обов'язками, проте не політичними. З трьох Балтійських держав лише Литва дала можливість росіянам отримати громадянство найбільш спрощено, оскільки вони у цій країні становили близько десятої частини від усього населення. Статус-кво для багатьох росіян, особливо для тих, хто прибув до Латвії і Естонії в період радянської окупації, зберігався десятиліттями протягом відновленої незалежності, а для вказаних держав не виявилось своєрідним російським «троянським конем» щодо їхнього курсу до НАТО і ЄС.

Література:

1. Всесоюзний перепис населення 1989 року: національний склад населення за республіками СРСР. URL: https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=0 (дата звернення: 10.11.2023).
2. Закон про громадянство. 1994. URL: <https://faq.germany.ru/gus.db/items/41.html?op=> (дата звернення: 08.11.2023).
3. Закон про громадянство. 1998. URL: <https://faq.germany.ru/gus.db/items/41.html?op=> (дата звернення: 07.11.2023).

4. Історія Латвії ХХ ст. / Блейере Д. та ін. Рига : «Юмава», 2005. 500 с.
5. Росія і Прибалтика: доповідь Ради по зовнішній та оборонній політиці. 1998. 28 с.
6. Симонян Р. Прибалтика в контексте распада ССРСР. Політиця. Вип. 1. (28). Весна, 2003.
7. Nohlen Dieter & Stöver Philip. Elections in Europe: A data handbook, 2010. p. 1201.

References:

1. Vsesoiuznyi perepys naseleennia 1989 roku: natsionalnyi sklad naseleennia za respublikamy SRSR (1989) [All-Union population census of 1989: national composition of the population by republics of the USSR]. Retrieved from: https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=0 [in Ukrainian] (Last accessed: 10.11.2023).
2. Zakon pro hromadianstvo (1994). [Law on citizenship]. Retrieved from: <https://faq.germany.ru/gus.db/items/41.html?op=> [in Ukrainian] (Last accessed: 08.11.2023).
3. Zakon pro hromadianstvo (1998). [Law on citizenship]. Retrieved from: <https://faq.germany.ru/gus.db/items/41.html?op=> [in Ukrainian] (Last accessed: 07.11.2023).
4. Istoriiia Latvii XX st. [History of Latvia in the 20th century]. / Bleiere D. ta in. Ryha: «Iumava», 2005. 500 p. [in Ukrainian].
5. Rosiia i Prybaltyka: dopovid Rady po zovnishnii ta oboronni politytsi (1998). [Russia and the Baltic States: report of the Council on Foreign and Defense Policy] [in Ukrainian].
6. Symonian, R. (2003). Prybaltyka v kontekste raspada SSSR [The Baltic States in the context of the collapse of the USSR]. Polytyia. Vyp. 1. (28) [in Russian].
7. Nohlen Dieter & Stöver Philip (2010). Elections in Europe: A data handbook, p. 1201 [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.11.2023
The article was received 20 November 2023